

भारतातील बायोस्फियर रिझर्व

- जगातील पहिला बायोस्फियर रिझर्व १९७९ मध्ये स्थापन करण्यात आला. युनेस्कोच्या मते, जुलै 2021 पर्यंत, जगातील 129 देशांमध्ये 714 बायोस्फियर साठा आहे, ज्यात 21 सीमावर्ती स्थळांचा देखील समावेश आहे.
- ओडिशा सरकारने महेंद्रगिरी हिल कॉम्प्लेक्सला बायोस्फियर रिझर्वचा दर्जा देण्याचा प्रस्ताव ठेवला आहे. त्यात भर पडली तर सिमलीपाल बायोस्फियर रिझर्वनंतर ओडिशाचा हा दुसरा बायोस्फियर रिझर्व असेल.

जगभरातील बायोस्फीअर रिझर्वचे वितरण खालीलप्रमाणे आहे:

- आफ्रिकेतील 31 देशांमध्ये 85 साइट
- अरब राज्यांमधील 12 देशांमध्ये 33 साइट्स
- आशिया आणि पॅसिफिकमधील 24 देशांमध्ये 157 साइट्स
- युरोप आणि उत्तर अमेरिकेतील 38 देशांमध्ये 302 साइट
- लॅटिन अमेरिका आणि कॅरिबियन मधील 21 देशांमध्ये 130 साइट.

बायोस्फीअर रिझर्वची कार्ये

प्रत्येक बायोस्फियर रिझर्वने तीन सुसंवादी कार्ये पूर्ण करणे अपेक्षित आहे:

- संवर्धन कार्य (**Conservation function**): अनुवांशिक संसाधने, प्रजाती, परिसंस्था आणि लँडस्केप यांचे जतन करणे
- विकासाचे कार्य (**Development function**): शाश्वत मानवी व आर्थिक विकासाचा चालना देणे.
- प्रचालन तंत्र समर्थन कार्य (**Logistic support function**): संरक्षण आणि शाश्वत विकासाच्या मुद्द्यांचे संशोधन आणि विश्लेषण करण्यासाठी समर्थन प्रदान करणे.

बायोस्फीअरचे तीन झोन

बायोस्फीअर रिझर्वमध्ये तीन युनिफाइड झोन आहेत जे तीन सामंजस्यपूर्ण आणि परस्पर मजबूतीकरण कार्ये पूर्ण करतात:

- मुख्य क्षेत्र: यामध्ये संपूर्णपणे सुरक्षित आणि संरक्षित परिसंस्था समाविष्ट आहे जी लँडस्केप, परिसंस्था, प्रजाती आणि अनुवांशिक भिन्नता यांच्या संरक्षणासाठी योगदान देते.
- बफर झोन: हे मुख्य भाग व्यापते किंवा संलग्न करते. वैज्ञानिक संशोधन, देखरेख, प्रशिक्षण आणि शिक्षण मजबूत करू शकतील अशा चांगल्या पर्यावरणीय पद्धतींशी सुसंगत क्रियाकलापांसाठी याचा वापर केला जातो.
- संक्रमण क्षेत्र: हा राखीव भागाचा भाग आहे जेथे शाश्वत आर्थिक आणि मानवी विकासाचा चालना देण्यासाठी सर्वात मोठ्या क्रियाकलापांना परवानगी आहे.

भारतातील बायोस्फीअर रिझर्वची यादी

बायोस्फीअर राखीव राज्य किंवा केंद्र सरकार अधिसूचनेद्वारे घोषित करतात. बायोस्फीअर राखीव म्हणून स्थापन झाल्यानंतर सरकार त्यांना युनेस्कोच्या मॅन अँड बायोस्फीअर (MAB) कार्यक्रमांतर्गत नामांकित करू शकतात. भारतात १८ बायोस्फीअर रिझर्व आहेत.

No.	बायोस्फीअर रिझर्वचे नाव	अधिसूचनेचे वर्ष	स्थान (राज्ये)
1	निलगिरी	1986	वायनाड, नागरहोल, बांदीपूर आणि मदुमलाई, निलांबूर, सायलेंट व्हॅली आणि सिरुवानी टेकड्यांचा भाग (तामिळनाडू, केरळ आणि कर्नाटक).
2	नंदा देवी	1988	चमोली, पिथौरागढ आणि बागेश्वर जिल्हांचा काही भाग (उत्तराखंड).
3	नोकरेक	1988	गारो हिल्स (मेघालय) चा भाग.
4	ग्रेट निकोबार	1989	अंदमान आणि निकोबारची दक्षिणेकडील बेटे (A&N बेटे).
5	मन्नारचे आखात	1989	भारत आणि श्रीलंका (तामिळनाडू) मधील मन्नारच्या आखाताचा भारतीय भाग.

6	मानस	1989	कोक्राझार, बोंगाईगाव, बारपेटा, नलबारी, कंप्रुप आणि दरंग जिल्हांचा काही भाग (आसाम).
7	सुंदरबन	1989	गंगा आणि ब्रह्मपुत्रा नदी प्रणालीच्या डेल्टाचा भाग (पश्चिम बंगाल).
8	सिमलीपाल	1994	मयूरभंज जिल्हाचा (ओरिसा) भाग.
9	दिब्रू-सायखोवा	1997	दिब्रुगड आणि तिनसुकिया जिल्हांचा (आसाम) भाग.
10	देहांग-दिबांग	1998	अरुणाचल प्रदेशातील सियांग आणि दिबांग खोऱ्याचा भाग.
11	पचमढी	1999	मध्य प्रदेशातील बैतूल, होशंगाबाद आणि चिंदवाडा जिल्हांचा काही भाग.
12	खांगचेंडझोंगा	2000	खांगचेंडझोंगा टेकड्या आणि सिक्कीमचा काही भाग.
13	अगस्त्यमलाई	2001	केरळमधील नेय्यर, पेप्पारा आणि शेंडुर्नी वन्यजीव अभयारण्ये आणि त्यांच्या लगतचे क्षेत्र.
14	आचनकमर – अमरकंटक	2005	M.P च्या अनुपूर आणि दिंडोरी जिल्हांचा काही भाग समाविष्ट आहे. आणि छत्तीसगड राज्यातील बिलासपूर जिल्हांचा काही भाग.
15	कच्छ	2008	गुजरात राज्यातील कच्छ, राजकोट, सुरेंद्र नगर आणि पाटण नागरी जिल्हांचा भाग.
16	थंड वाळवंट	2009	पिन व्हॅली राष्ट्रीय उद्यान आणि परिसर; हिमाचल प्रदेशातील चंद्रताल आणि सरचू आणि किब्बर वन्यजीव अभयारण्य.
17	शेषाचलम हिल्स	2010	आंध्र प्रदेशातील चित्तूर आणि कडप्पा जिल्हांचा काही भाग व्यापलेल्या शेषाचलम पर्वतरांगा.
18	पन्ना	2011	मध्य प्रदेशातील पन्ना आणि छत्तरपूर जिल्हांचा एक भाग.

युनेस्को संरक्षित बायोस्फीअर रिझर्व्ह - आंतरराष्ट्रीय दर्जा

- अलीकडे, पन्ना बायोस्फीअर रिझर्व्हला UNESCO संरक्षित बायोस्फीअर रिझर्व्हचा आंतरराष्ट्रीय दर्जाही देण्यात आला आहे. 2020 मध्ये हा दर्जा देण्यात आला होता आणि त्याआधी 2018 मध्ये भारतातील खांगचेंडझोंगा बायोस्फीअर रिझर्व्हचाही या यादीत समावेश करण्यात आला होता.
- दोन बायोस्फीअर रिझर्व्हच्या जोडणीमुळे, देशातील 18 बायोस्फीअर रिझर्व्हजपैकी 12 बायोस्फीअर रिझर्व्हजच्या जागतिक नेटवर्कचा भाग बनले आहेत जे UNESCO मॅन आणि बायोस्फीअर (MAB) प्रोग्राम सूचीवर आधारित आहेत.

भारतातील युनेस्को संरक्षित बायोस्फीअर राखीव यादी खाली दिली आहे:

YEAR	NAME	राज्ये
2000	निलगिरी बायोस्फीअर रिझर्व्ह	तामिळनाडू
2001	मन्नार बायोस्फीअर रिझर्व्हचे आखात	तामिळनाडू
2001	सुंदरबन बायोस्फीअर रिझर्व्ह	पश्चिम बंगाल
2004	नंदा देवी बायोस्फीअर रिझर्व्ह	उत्तराखंड
2009	पचमढी बायोस्फीअर रिझर्व्ह	मध्य प्रदेश
2009	नोकरेक बायोस्फीअर रिझर्व्ह	मेघालय
2009	सिमलीपाल बायोस्फीअर रिझर्व्ह	ओडिशा
2012	अचनकमार-अमरकंटक बायोस्फीअर रिझर्व्ह	छत्तीसगड
2013	ग्रेट निकोबार बायोस्फीअर रिझर्व्ह	ग्रेट निकोबार
2016	अगस्त्यमाला बायोस्फीअर रिझर्व्ह	केरळ आणि तामिळनाडू
2018	कांचनजंगा बायोस्फीअर रिझर्व्ह	उत्तर आणि पश्चिम सिक्कीम जिल्हांचा एक भाग
2020	पन्ना बायोस्फीअर रिझर्व्ह	मध्य प्रदेश